

Balázs Lajos

∴ Sapientia EMTE, Műszaki és Humán Tudományok Kara, Csíkszereda
∴ balazslajos@sapientia.siculorum.ro

HIEDELEM ÉS KULTUSZ

Jézus képe a búzaszemen

Belief and Cult

The Image of Jesus on a Grain of Wheat

Az írás egy székelyföldi, egészen pontosan csíkszentdomokosi keresztény gabonakultusz eredetének elemzésével, értelmezésével próbálkozik. Ez annyiban lokális jelenség, hogy minden egyetemes jelenséget csakis helyi példával lehet bizonyítani. Mi a titka a búzával szemben tanúsított gondosságnak a Kárpát-medencei magyarság körében, miért kíséri megkülönböztetett figyelem nemcsak a búzát mint kultúrnövényt, hanem az egyetlen búzaszemet is? Hogyan és miért ötvöződik a népi vallásos hit a paraszti lét pragmatizmusával? Felfedezhető-e eme ártatlannak tűnő hiedelemben az egyetemes paraszti életfilozófia egyik rendezői elve, mely szerint az élet minden helyzetében létre kell hozni a földi béke és kozmikus béke harmóniáját?

Többek között ezekre a kérdésekre nyújt kimerítő választ a tanulmány, s kultúránk sokszínűségére és folytonosságára is példa lehet.

Kulcsszavak: búzaszem, szemmel való látás, hittel való látás, predeterminált látás

A véletlen műve volt, hogy a cím által jelzett hiedelemmel találkozhattam.

1989 őszén a délutáni vonattal Gyergyószentmiklósról Csíkszeredába tartottam. A velem szemben levő ülésen egy csíkszentdomokosi asszony ült. Szokásom szerint a faluról faggatóztam, közben szemléltük a tájat, melyet jórészt az aratatlan, már megfeketedett, üszkösödött, döltes, a zöld aljnövényzet által felvett búzatáblák uraltak. Aztán mintha nem is hallotta volna kérdéseimet, fejével diszkrét nemtetszését jelezve felsóhajtott: „Istenem! Istenem! Vége lett a búza becsűjének is! Ki törődik má a Jézus képivel?! Nálunk is a gépek ott eszevissza mocskolták, elcsorgott s minden.”

Mindent értettem, kivéve a „Jézus képit”.

Ezért lett Fazakas Domokosné Bíró Anna, a nyolcvankét éves parasztaszony első adatközlőm, akinek otthonában elkezdtem a horizontális és vertikális vizsgálódást, és sorban felkerestem másokat is, akik így vallottak a számomra ismeretlen jelenségről:

„Olyan hét-nyolc éves lehettem, amikor Karda mómá odajött nálunk, s ott a gabona, nemtom, hogy odakerült az asztalra, s odajő, s azt mondja: »Na figyeljtek ide, nézzétek meg jól a végit – így mutatta nekünk –, egynek sincs olyan, mint a búzának a végin.« S mi mondtuk, hogy az mi mómá? »Nézd meg – mondta –, ez az Úrjézus képe. Azért ilyen tompa az egyik vége, met ott van az Úrjézus képe. A búzán! A бүтүс végin, met a másik vége hegyesebb.«

Met a tényleg úgy nézett ki, mintha valami kép lett volna, mintha valami élő kép lett volna, ott a végibe a búzának” (FDBA).

„Édesapámék, mikor aratták a búzát, mutatták rajta az Úrjézus képit. Azon a felin látszik, amelyikkel benne ül a kalászba. Az első бүтүjin” (KÁKR).

Nagy Lajosnétól csupán annyit kérdeztem: kinek a képe látszik a búzaszemen? Gondolkodás nélkül rávágta: „Az Úrjézusnak! Ő vette elsőnek a búzát, s ahhoz is hasonlította a gazdálkodó embert, s az egész életit. Ha el nem pusztul (ti. a búza s a gazdaember), termést hoz” (NLFR).

Kedves Áronné Kovács Zsuzsanna pedig így reagált: „Várjon, hozok a padlásról egy kannával. Tessék megnézni! – és a saját szeme elé tartott egy búzaszemet. Teljesen az Úrjézusnak az arca van rajta. Szépen bé van kerítve. Mintha bé volna rámázva.” Aztán a szemem elé tartotta, és még nagyobb nyomatékka mondta: „Tessék megnézni! Az egyik felén rajta van az Úrjézus arca. A fokosabb, a бүтүсеbb felén. A legkisebb szemem is látszik! Mutassa meg mindenkinek, hogy győződjön meg róla. Nem mese, hanem való igaz. Azt lássa: az Úrjézusnak a megkoszorúzott fejit s az arcát. A töviskorona is látszik rajta” (KÁFZS).

Sietek megjegyezni, hogy a jelenség nem csak csíkszentdomokosi. Bosnyák Sándor hasonló hiedelemről közöl gyűjtést Istensegítsből, Andrásfalváról, Józseffalváról, Bogdánfalváról, Lészpedről, Gyimesből. Keszeg Vilmos rendelkezésemre bocsátott gyűjtéséből tudom, hogy a hiedelem Kolozs és Maros megye néhány falujában is ismert (Detrehemtelep, Mezőbodon, Andrásytelep). Boldizsár Ágoston magyartanár szóbeli közlése szerint szülőfalujában, Jobbágytelkén is ismert hiedelem.

Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám Jelképtárában meg ez olvasható: „A búzát a mi népünk is életnek nevezi, s úgy tudja, hogy Jézus Krisztus arcmása látható minden egyes búzaszemen” (HOPPÁL–JANKOVICS–NAGY–SZEMADÁM 1990).

Viszont nem tesznek említést erről a hiedelemről az utóbbi években megjelent magyar néprajzi szintézisek. Így nem tudhatjuk bizonyosan, legalábbis a rendelkezésre álló adatok szerint, hogy a Jézus képe a búzaszemen hiedelem mennyire elterjedt a magyarlakta területen. Bárhogy is lenne, következtetéseinket a búzakultusz eme megnyilvánulásáról inkább csak a szentdomokosi variáns alapján fogalmazhatjuk meg.

Fontosnak tartjuk tudni azt is, hogy kizárólagosan magyar folklórjelenséggel állunk-e szemben? Ujváry Zoltán figyelmeztetett, hogy a „magyar népszokásokat, hiedelmeket a közép- és kelet-európai néphagyomány összefüggésében kell vizsgálni. A magyar anyagot mélységében csak a környező népek szokásainak, hiedelmeinek kapcsolatában magyarázhatjuk” (UJVÁRY 1969: 20). Ennek a lehetőségét és igényét még inkább hangsúlyozza Manga János épp az aratószokásokról írt tanulmányában, mondván, hogy „a volt Osztrák–Magyar Monarchiában élő népek állandó belső migrációja egészen a múlt század elejéig tartott, ami a különböző népi kultúrák keveredésével és konzerválásával járt együtt” (MANGA 1977: 242). Manga szlovák adatokat említ, de a paletta sokkal gazdagabb lehet(ne), mivelhogy az etnikai is az.

Ezért tartjuk igen érdekesnek Blaga Lucian, a nagy erdélyi román filozófus és költő jelzését: „Némely tartományban, parasztjaink hite szerint, ha közelről vizsgálod a búzaszemet, bele van nyomva (préselve) Krisztus arca” (BLAGA 1985: 251). A búzát ezért Blaga grâu cristoforicnak nevezi, ami ha a szó görög jelentését nézzük, „Krisztus-hordozó búzát” jelent. Egy alkalommal, amikor a Pécsen szervezett Népi vallásosság a Kárpát-medencében tudományos konferencián beszéltem erről a hiedelemről, a hallgatóságból egy Ausztriába letelepedett erdélyi sváb azzal keresett meg, hogy a svábok körében is ismert volt ez a hiedelem, csak azt nem gondolta, hogy „ilyen semmiségből is lehet tudományos előadást írni”.

Az átadás – átvétel idő – tér – etnikumközi vonatkozásaival nyilván itt nem foglalkozhatunk, még kevésbé, ha Ujváry professzor szemléletére gondolok, miszerint talán nem is kell föltétlenül átvételről beszélni minden hasonló párhuzamosság, azonosság esetében (UJVÁRY 1969: 201). Propp is azon a véleményen van, hogy a hasonlóság és azonosság törvényszerűségeit kell megkeresni, hogy megfelelő következtetést vonhassunk le (PROPP; idézi UJVÁRY i. h.).

Mi meg azon a véleményen vagyunk, hogy ehhez a munkához csak úgy lehet eljutni, ha egy hiedelem, jelen esetben Jézus képe a búzaszemen hiedelem, egy etnikumra, azon belül is térségekre lebontott törvényszerűségeit keressük meg, hogy eljuthassunk mindahhoz, ami az általánosan tipikusnak, sajátosnak minősíthető.

Éppen ezért a fenti hiedelem értelmezését legalább két irányból próbáljuk megközelíteni azzal a megjegyzéssel, hogy ezek a vonalak össze is fonódnak. Az egyik a paraszti pragmatizmus, mely tapasztalataink szerint minden területen és vonatkozásban rendezői elv, még a hitvilágban is, a másik pedig a hit szempontja.

Az oktalan belemagyarázást kerülendő, inkább adatközlőimet idézem: „Azt mondta még Karda mómá, a búzát nem szabad elhagyni. Éppen úgy kell féteni, mint a kenyeret. Az Úrjézus adja a termést, s azért van a képe rajta, s ebből lesz

a kenyertünk... Ezt meg kell becsülni, azt nem szabad letapodni, széjjel hánni nem szabad” (FDBA).

„Az Úrjézus az ember táplálására adta a búzát, nem az állatoknak! Az állatok közül csak a madarak ehetnek belőle, met azokra es gondja van a Jóistennek. Még szerencse, hogy könyörületes az Úrjézus, hogy ad most is kenyeret, amilyen kárhozatban vagyunk. A gyermekekre van tekintettel... Van olyan, aki nem becsülte meg a vant, amit a Jóisten adott, s az ehezett... Az én emberem, mikor kaszával vágta a gabonát, megszólított: »Én minden szálat levágok, s ti pedig nyúljatok utána! Gyűjtsétek esze, met minden szál élet!« Amikor a huszonhat kévét eszehordtuk, me annyi vót egy kalongya, akkor a kezünkkel azt a tollót (ti. tarló) mind meggereblyéltük, eszehajtottuk a fejeket s belészúrtuk a kalongyába, hogy az jöjjön haza a csúrbe. Amikor csépeltünk, azt úgy becsültük (ti. a búzát), az aszalólepedőt terítettük mindenhová, ahol hullott” (NLFR).

„Körülbelül három-négy éves lehettem, amikor má kivittek aratni, s mondták, szedjed a fejet, met a rozson es látszik Jézus arca, met ebből neked vakarut s kalácsot sütünk!” (KÁKZS) Fontos felfigyelni itt arra, hogy a gyermeknevelés egyik célkitűzése a gabona iránti tisztelet és megbecsülés kialakítása volt. Bár tételes parasztdidaktika nincs, de a nevelési rendszer egyik „alfejezetében” fellelhető volt a búza megbecsülésére irányuló intelem és biztatás, a jutalom és büntetés.

„Avval biztattak, hogy jobban szedjük, methát Jézusnak az arca rajta van. Hogy jobb akarattal s szeretettel szedjük azt a búzafejet s rozsfeket. Ez volt a titka a szedésnek, s a másik az, hogy nem szabad elkárolódjék. Mikor úgy látták, hogy elfelejtettük az intést, örökké mondták s emlegették: Tudod-e, hogy az Úrjézus arca rajta van?! S én úgy megtanultam ebből, hogy a fejeket most es esszeszedem, pedig má öreg vagyok, de sajnálom otthagyni” (KÁFZS).

„Mű mind a tizennégy gyermekünköt megtanítottuk, hogy kell bánni a búzával s kenyérrel. Ha a gyermek pazarolt, megvertük. Azt sem engedték meg, hogy belémenjen, hogy legyúrja azt a búzát” (NLFR).

„Kölykek vótunk, s reánk vertek, ha gazoltuk a kenyeret. Arra es vigyáztunk, hogy ne menjen kárba egy búzafej se. Mondták, hogy rajta van Jézus, s avval biztattak, hogy az esszeszedett kalászból lesz a vakaru (cipó a gyermekeknek). Azt es mondták, mikor arattunk, hogy Jézus sír, ha otthagyd a kalászt” (KÁKR). „Amelyik gyermek elhagyta a kalászt, megcsapdosták. Azt mondták neki: szedjed, az antikrisztusodat kid vagyon! Jézus sír, ha elthagyd a gabonát!” (KÁFZS)

Ha figyelembe vesszük azt, hogy a gondatlan bánásmód nemcsak a mindennapi táplálkozási készletet, de a vegetációs folyamat biztosítását is veszélyeztette, továbbá azt, hogy Csíkszentdomokos környékén a termőföld kevés és silány, a klíma gabonatermesztésnek s főleg a búzatermesztésnek nem épp kedvező, ezért a terméshozamok nagyon alacsonyak, mindjárt megértjük, miért van szük-

ség itt a búza általános, ősi kultuszának felfokozott, talán szublimált változatára. Megértjük, hogy míg más vidékeken a búzakultusz, a szent gabona termését biztosító rítusok nagyjából a vegetációs időre esnek, addig itt tovább tart, a betakarítás után is, és megértjük azt is, miért látják Jézus arcát a rozsszemen is.

Egyrészt tehát a „kevés becsüesebb” paraszti gyakorlat elvével, másrészt pedig a búza szent tartalmával állunk szembe, amit tisztelni illett, de valahol annak felismerésével is, hogy eme tiszteletra építeni lehet, meg lehet teremteni a búza anyagi megbecsülésének, mint gyakorlati haszonnak a vallásos, lelki motivációját, úgyszintén ezen az alapon determinálni lehet a munkavégzés minőségét. Blaga Lucian tesz *A kultúra trilógiája* című művében a „bibliai kultúra átvételével” kapcsolatosan egy érdekes, nekem úgy tűnik, ide vágó megjegyzést: míg a románoknál „a bibliai kultúra” a gyakorlati érzékre gyakorolt, már-már a szakadásig elmenő megtermékenyítő hatást, addig a germán népek esetében a fegyelmező funkciója érvényesült (BLAGA 1985: 259). Az általam felgyűjtött narratív szövegek alapján én úgy gondolom, hogy a tárgyalt hiedelem Csíkszentdomokoson a „bibliai kultúra” mind a két funkciójának érvényesülését tükrözi: egyszerre fegyelmező (diszciplináló) és pragmatikus.

Már jeleztem a két szempont egybefonódását, egyiknek a másikba való áthajlását, most pedig illusztrálni próbáljuk következtetésünket. A vallomásokból egyértelműen és visszatérő motívumként kicseng a hitbeli érték romlásának és az anyagiak meg nem becsülésének párhuzama, illetve a kétféle értékrend ok és okozati összefüggése.

„Amikor Karda mómá megmutatta, attól fogva én má aformát láttam. S hát aztán mű má meghittük. Aztán má féltünk, me a Jézus képe rajta vót, s becsüljük meg!” (KÁKR)

„Amikor a markot felhajtottuk, s belétettük a kötelbe, s mentünk vissza a sor elejibe, akkor a fejet mind összeszedtük a földről, s tettük belé a kévébe, met az mind Isten áldása volt. Így becsültük a gabonát. A gazdálkodói munka igen sok munkát követel, s hitet. Ezért mondták az öreg szülők, s utánuk mi is, hogy Jézus képe rajta van a búzaszemen” (NLFR). „Amikor magángazdák vótunk, akkor hittük, hogy a búza Istennek a teste, s azt mindenekfelett tiszteltük. Amikor az Úrjézus a kenyeret megtörte, ő akarta, hogy az arca rajta maradjon. Met ő adta a népnek, hogy egyék. A saját képmásával együtt. A testit adta, s az arcát es adta rajta. Hát ezért kell vigyázzunk minden szemre” (KÁFZS).

„Most ez senkinek sem jut eszibe. Hogy lesz-e áldás, nem-e. Ami leszen szárába, annak egy részit a traktor legyúrja; annyi elvesz, hogy annyit nem kell belévetni. Így elgondolom sokszor, tanár úr, hogy tudnak ekkora kenyeret es juttatni mindenkinek!? Amikor annyi pazarlás menyen abból a termésből! Egy része ott marad a földön, más részit ellopják a traktoristák, megint más részit ellopják a kollektivisták, met nem fizetnek nekik” (NLFR).

Mint korábban megfogalmaztuk, a kétféle szemlélet különböző nézőpontból indul – hitbéli és gyakorlati –, és egy pontban találkoznak: a felfokozott búzatiszteletben. Ebben a találkozási pontban azonban szintén a pragmatizmus dominál. Nagy Lajosné így fogalmaz: „Hit nélkül nem tudunk élni. De azért kell ezt így hinni (ti., hogy Jézus képe a búzaszemen), hogy becsüljük meg a kenyeret s a kenyérnek valót.”

A tárgyalt hiedelem másik érdekes vetülete a „Ki hogyan látja a Jézus képét” kérdés körül alakult ki.

Ahogy a hiedelem megközelítését két irányból véltük lehetségesnek, ugyanígy az előző kérdés is magában hordja a kettős látás esélyét: a tárgyi látást és az ún. „hitünkkel megfoghatjuk”, tehát az elvonatkoztatott, vagy még inkább a predeterminált látást. Ez alkalommal is a két nézőpontból induló sugár a búzaszemen találkozik.

„Nekem ezt 1939-ben mondta édesanyám. Ahogy megmutatta, láttam.”

Valóban látta és hitte? – kérdezem Kristály Árpádné Kristály Rozáliát. Indulatosan felugrott a székből, kiment, majd visszatért egy búzakaralással. Kipattantott két szemet, és felém mutatta: „Így tanultuk, de ez így igaz. Látom, s hiszem es.”

Kedves Áronné Ferencz Zsuzsánnával így folyt le a beszélgetésem: „Ha eccer rajta van az Úrjézus arca, akkor nem mondhassuk, hogy nem igaz! Ezt az arcot tessék megnézni!

Szemem elé tartott egy szemet. Természetesen, nekem is látni kellett, és mondtam, na ezt elteszem. Mire ő:

Tegyen többet el! Mutassa meg többnek is!

Mondom, hogy ezen nagyon jól látszik.

Látszik az mindegyiken, vágott a szavamba. Minden kicsi szemem látszik. Kicsin, nagyon.

De ezt elhiszi-e mindenki? – kérdeztem kételkedve.

Hát ha hiszi, ha nem hiszi, ott a búzaszemen, nézze meg, s meggyőződik. Bizonyítja a búzaszem!”

És most következzen Nagy Lajosné véleménye, „látása”, mely korábbi, a hiedelem gyakorlatiasságára vonatkozó hipotézisünket, úgy véljük, újólaj megerősíti, illetve árnyaltabbá teszi azáltal, hogy megvilágítja: szubjektív látásról, ahogyan neveztük, predeterminált látásról van szó.

„Édesanyámtól úgy hallottuk, hogy az Úrjézus képe van minden szem búzán. Ebbe kell így hinnünk. Ő nem tudta megmutatni. Ezt így higgyük. Ezt senki se látja rajta, a Jézus képit, de higgyük, hogy rajta van. Ezt hinnünk kell! Ez a hit dolga. Áldás csak akkor van, ha a munkánkat hittel csináljuk. A Jézus képe nem látszik, csak higgyük. Csak a hit szemével lássuk. Avval lássuk. Azt kérjük a Jóistentől, adjon nekünk erős hitet, me akkor tudunk élni.”

Kétségtelen, a búzakultusz és eme hiedelem más vonatkozásaira is ki lehet térni, mind történelmi, tehát az idő, mind földrajzi, tehát tér, talán etnikai összefüggésben is. Megfogalmazhatnánk, például, egy olyan kérdést, hogy összefüggés van-e a búzaszemen látott krisztusi arc és a keresztény ikonográfia, keresztény propagandanyomtatványok (szentképek) képszerkesztése között, melyek Jézust hullámzó, erőt sugárzó búzatáblában is ábrázolják? Tovább menvén ezen a szálon, gondolhatunk-e a búza mágikus ereje ősi mítoszának reinkarnációjára, ha összehasonlítjuk az előbbi Jézus-ábrázolást néhány diktátor (Lenin, Sztálin, Mao Ce-tung, Kim Ir Szen, Hitler, Todor Zsivkov, Rákosi Mátyás, N. Ceaușescu stb.) ambíciójával, akik előszeretettel fényképeztették, filmeztették, festették magukat erőteljes, dús kalászos végtelen búzatengerben?

Vázlatos előadásomat, melyet a szerény, ám mégis szellemiséggel telített búzaszem mondatott velem, azzal a gondolattal zárom, hogy a paraszti világszemléletben a transzcendens gondolat, vallásos érzület és a konkrét emberi lét között organikus és interaktív kapcsolat létezik, és azzal, hogy egy búzaszem is képes filozófiai jelentést hordozni, összekötni az elvont makrovilágot a tapintható, érzékelhető földi léttel, a racionálissal az irracionálissal. Eme mechanizmusnak köszönhetően a paraszti gondolkodásban, eszmerendszerben a jelentéktelen (olykor profán) dolgok, tárgyak szakrális szimbólumokká gasztosulnak.

A Csíkszentdomokoson fellelt hiedelem tanulság lehet arra is, hogy a búzakalászról összegyűjtött tudás zsákja sincs még annyira tele, hogy ne férne el benne egy akárhonnán ezután is begyűjtött, talált Krisztus-arcos búzaszem.

ADATKÖZLŐK

FDDB: Fazakas Domokosné Bíró Anna, 82 éves, 1989. KÁFZS: Kedves Áronné Ferenc Zsuzsanna, 69 éves, 1993. KÁKR: Kristály Árpádné Kristály Rozália, 57 éves, 1987. NLFR: Nagy Lajosné Ferenc Rozália, 84 éves, 1993.

IRODALOM

BLAGA, Lucian 1985. *Trilogia culturii* (A kultúra trilógiája). Opere 9. București
 BOSNYÁK Sándor 1977. A bukovinai magyarok hitvilága I. = Hoppál Mihály (szerk.): *Folklor Archívum* 6. 46–47.
 BOSNYÁK Sándor 1980. A moldvai magyarok hitvilága = Hoppál Mihály (szerk.): *Folklor Archívum* 12. 37.1.
 BOSNYÁK Sándor 1982. A gyimesbükki magyarok hitvilága = Hoppál Mihály (szerk.): *Folklor Archívum* 14. 6K–157. Budapest
 HOPPÁL Mihály–JANKOVICS Marcell–NAGY András–SZEMADÁM György szerk. 1990. *Jelképtár*. Budapest
 MANGA János–UJVÁRY Zoltán 1969. *Az agrárkultusz kutatása a magyar és európai folklorban*. Debrecen

MANGA János–UJVÁRY Zoltán 1977. Aratószokások, aratóénekek = *Népi kultúra – népi irodalom*. 247–276.

Belief and Cult

The Image of Jesus on a Grain of Wheat

The paper attempts to interpret and analyze the origins of a Transylvanian Christian grain cult. This is as much of a local phenomenon as is every universal phenomenon provable with a local example. What kind of a secret lies behind the thoughtfulness towards wheat shown by the Hungarians in the Carpathian Basin? Why is there a distinct attention paid to wheat not only as a crop plant but also as a single grain? How and why does the religious folk belief melt together with the pragmatism of peasant existence? In this seemingly innocent belief, can we distinguish one of the directive principles of life according to which in every situation one has to create the harmony of earthly peace and cosmic order?

These questions are among the ones that the author elaborates on, exemplifying our multifaceted and incessant culture.

Keywords: grain of wheat, ocular sight, sight by religion, predetermined sight

Beérkezés időpontja: 2013. 05. 02.

Közlésre elfogadva: 2013. 06. 07.